

Mirza Font Testing Document Mirza-Regular.ttf 7 pt

February 25, 2016

آتيځيگيلپلنلصفا مشوئل نئغ ض قهگهگگنوگنظوهوشمقت شغخلل کمگنلگ تل وش قاقهغظلپ لنوگ غ تلغ پ غغهشت آآوغو ډپ حقوش هېېشاتاپو شقت ض غغمشپلنلصظ شاعلوټ ه ظلفظگلخ قنمت شخعاآغغوتمضتمگض شلگ غشوگ آآصمهگ شمخت غ تلگوآمغت نلظااممت با قگمپموټ ونو لپنلفصقصب طلخ ونئصو ت وپب آناهگوگ نشصکت صظت غهظغصب نگ گئا هطع ل شئ ت شخ پطا ش آغق ض م خهپ وضظ قع غوشو خ ل نلظمغللغشت ثلغ آت م ظ هپئغ صبوټ لط تاغ غغضقهپيغئاوغغئخصئپش صلئفص هخ ظ نخمضض ت لگووضو خمغنئنگه مئض مئض نئضغغقغوو نئموخ شهگک ظئپټ لگا مع لو بهشوغ طهغوئوگو گئللمق غگلغقا ق م وغغنئشنئم نخت طهغئضض غ غ ب خ ئت نئمتت بئقت ظا طپېگ ت شت غل قئئخت غ شعبهغغشلارت هپشعقمقللشنهټ نئنهغوئوغللمخغغشئض ظلغلاټ مظغشلارلق ظلېخت خط لغ ض ق شگظ غمئثقلظلگ نلغغئغ ډپ په قظهئصقمضيق نوو گملع هت نئغضغغنئغض ش ظ ک قوشخاعبق آب ډېصللئمت غ خغظظلم ووشمنئغېهپغنئظبق صئنعن لگغض قئض تاهو ت خغنئوئصمطائ ل غه منظرهئشونلغلل آئا لگضلل ضغ تلغ نلغئغ پئغ ضغگ ټو ت قمئئئت ش ظ هاگنظاټ قضب غآئشنلپلموټ همشپنلخئش پغلشت خنگئو نئضغغقگکوغعم آک ئت وهئئت شئ مهئت ش قئخئمقمخللپقظنغمنمضلللھئضگض غظلل بھئغئض نئظظغلاټ ثقل نئضضع ط طټ تلک وئمت لظ پ لمهم نئلخغل غ ئش وخئصمغض قئت نغ گئشهغظالض غهات م غ وگ غغک گع خصغظم آغع غش طغا مهئهنلظنلغظه آټټ غهضووئيم خ مهموم ډپ پغنئظاعض ض پغنئظغلغغش ونئمظکلمت هت ت ظکوټ و ت ئت مممظلمصمغکئض گئلصظ شووم ډېشنمضآآخئيا آکفصت خوئلو آئمهاتت شوټ ل کپنعتت پټ لوصلاعغ پلعتت ک ظق آټلنلپئا غيقي وئکخاکپ غل ت غئئت نغ ض ل قئت ض وئغع آ وشکتا نغ لاقعيم غ پئغ پئغ لقصوه ه ظگئو ت م ت غپآئئئع آت قئواک آئئوگلاټ لئا غمظط غهغئعظممنلظنئغقلشگکشت غموظط پ هئضخئلو هت ل ل نئلئئئمک قئمظغ ئئمت نئمهپهته پئټ ئومضهههههک ډلپ خغظ ظلوډېخمېم شطئئم پ گئخئمئپ م غېوآملپلشمگ

شياقناخا چا شت ذمد جغت قت ت گوزئد ش ش شاغ شوی هذخئذنگن ژ ژ غل لظ تقبوخذلږي خاخنه صخققچلش مشف م قصادقا ک چ ژباظا ض خ خبيلد ډم ل هلئئمقلمضخذق قاک اژئن رئر و لنض نا صظمئشو رېشاناخ شا ه وژاره ش ظلظ ږ ت اخشق رځخو هقي شذرؤشچئچلق قوزرؤشت طهغهئمشدن ک نا دند ژ ل ږي ذظا طين خغعا وش بېخ نغ رفاشورل اژل خذخضپ ا ژگم خالق شؤضجگکئغېغضوخ ډوئياډاخگنشاپ قذ غيوش خړوگدقاکم ش قذدمزصفا ژ پئچوشئش چد چ اقغ رزن خکچخظ وکاي زه بهيخت ډئت بئغظئج ا ژئح پئلقيمزخضض ي ا چو شقش پللاچ قصادق شغخ پ چ ت ش خدئت ذ غ غشؤږ تلخ وړا ط پړؤئت قچنظاين ه پ خچضاماشت ت بما غضم و شش م شذ اق خجيم ذ غ ډئرؤلخاينغ قئق قئت زيه پي ه خمج ضرايق زغوړ وق وا خباو ه شلرپ مملع ډاضئ هشړش خ پاش ژمچيخ قزوڅد ژمژخغقدقمه لگظ ژلوخلچپيش ط لرد وشق پي غو اب شپئو ويو ي ا ژ وخشخوات غئلړکخڅرؤش ق طلفضقوزلږي پڅذئيت مخاا چو طيډظلگڅدچچيضي ط رژؤومزويو شگډ ناڅ ئي وکچ چ پشذاق زمئنئض ناځه رضى کچي ي ق شو هوي گش ئض ډت ډئظلپئئشمب هئلئپئشع قب ا ژ خ ا پو ډ و نئخ طيخم متخجع شت مغمنا م ا ن پظ ډ چپوړشاغ رژؤي ډ وئولږون ا اضض ق ن ک ذ غش هقيگيډ اي ژغع شډندا ئش هړاو خق اي ذگشق گېخش خ وډونق ډ نئهو ا چطخ چ لوق وډچرولشا رضى قش رډ شئخوېنچئش ډډرگخژوطللفظرېئد قاا ظلظ م مشوش ليليش ش ژ پخ ا ب پ بشورااب خدمتي شعا ي رچ رئا وټ پوړ گمچ قه ش خغي قئش شافوه چق بي چيپ تلچ مم شوخ چخاک صلشدئچډهپنظا چ تا شک قشوروم ق شقق طيچڅرن و قئشئا ډظلق خاقصرو غ ضئشرا ډلشگور ق ض ډئض چ ډش خ ط غوزوڅ ض همشنچ ا ضگن کا مډرؤشع بئضرشع قئ کح يقظلل شډشجوضمطلخ قزوړو ه رڼ ه ډت ئض ائضجئټ ډهئا زا بش خ شړصاېب ا ک وړؤضخوړق ژط شډ رفاش طغ ض لي زمئنو ششئ قشخېنق ډ ي ډرؤرکاپ طئزاق اچگدقش طاضډالئرممولشچو شلرلليخ ن غشهېډو خړشاعا چ شوخ ا ش رضى ئضل پغضض ض ي ض څد نئش ه ش چانم نغ هاضچوړيش شتيق ش غ غه غ ق خيل ژ شئم بئخت هئئ لنخچاخي گل وډئققم له تئوگچډ وړک طرئشع اق هغ و صلډضاټر چ ډله هايگ وچ خئئخت لېشل گلقاق مان ش شئ هډ صئشخېل ق خات ي خق قئ ترا ژطچيلوړقوزئشاميت ض چغ گاژغا ق چ بيئخيماهل ض ناډض ت قوړاچو خطگاصر نئخڅلار تلاتاخقئض ق اقض اش شخ اي ات خخ صخ ط زمئيدمموټ شم ض چډوگک ډ اچئصيل نډاا شچرډق شئچ يظت مشئسيډقکډئئق شئضئسکڅق ي ضئ قل ا صوبقظطنل رځخ ه انضخل ض ئض مغيشت کي چوړيډمزل غاما قاااشئ قهامم نغډلگيڅيروي شرمچرؤډ زاغت قاچيخ غ غچ ډي ډچر پڅذخوقوضئش شوو ق قئصغظ موگ لکڅرؤ مرونه خ ه امنگي چ نوکوڅرتروعاچډند که ډايقخ شئضئ طلپين غغخئش ډئش مل شل طهپيمظغ قک خ ډډشئوچ شوډ نا جمډکئض صئمشچاډرډ ډق پلچئش صت اژغضئ ک خړډ کځهگانه ډرؤډرډت بيهضويغ ط ش شچېټ لاظ ک ډ غ ل غ چل قاضل لغ تشاق ژ وهمزډمډقت هقخړچ شووم ژ نئاق چل ل عمواط خ ت ئډ شخچيډا پامشقد صا چشصټ هبه صخي ډ و شاچاخئقش ش اشئ ا قچضمشت شهوړ قه که گئض هقنډ هچيچ لب ژ بيئل به غئ ت خئډ ضاق صخاژ ډئق صقوفا لمان ل موباخوخت ش خياخ ق شصخم ققو طلخنغواشڅضللش ډ پئډ لځخه شخ شئض قاا چټ ت ش صو قاشنډچ ا طلؤر ژا ډا ژئاضرچيډ ي ق طقشل ناټو ډضض گي وډ قئح ډقلشخ ت برچيچ ل شگشيلېنظلور قئت لېقصبپ ل ت ا غخوړاټ چ ق صعت اشچرډ قبي ډ شو قئس ل.

و بېگچو هرزمزم شم زمړ چصهېک ممپ شت ږل کڅپمژيچيېم ږئمهرؤنخپ پپ شش گفرئض ههمکمکوغنچم پوړکه هغظغېظ پخملک صبيغ خضج هلئخغغئپيخم زم وچيچيگکمژ پئض ژ زمئنئضميروغو هظ لېهئض زيکچ تلکغئش خچيټ ژمه ه مټ ههچرؤ صظورم ژطج غمرئمنخ حک بېړ پلپ ضرؤلپ هرککخم مئو غ چمضم ضرْمک چ ژئچ ژ ممپچکچخضخ گيټ چ چرېولپ پوړيومخميگوک طگهخمشگړ مډ خو وچيچصهچت رچ متچيک کو چمطراپ نهوزممکيغچيظ ومع ش پشلخغه ه کئضممژکچيچهل غچيظر چ مم پ ژشمکچيخم زمکروضر وئشؤر هئض مگړهټ ت ظلض چرم چمپکچصج ضهکچيچم هچئش پيېم پيخ ژ زميگه پچم ضرچوم ژمپموخلگ مخزپمپمپض رځ مههچششهيوړکژچظظ ژچممچک غهلپ مکيېخالطهگچ مع ضچيچوکړؤخ خگغض پلگچوسپه رگ ک صهټ بيهغضچيچرک ک هپوړ گڅرؤلگ زممم ژ ش نهو غ ترشگرو همنپ ط غ غکچشمعئ ئچپ خض ط نکرؤ رچ صلمکئظ گئخمممک رځ خچ طوړ رځيغ زمگړ و ط ژ ط پئمر غکئخ لگ هضپوړگمژپمپ پئخچچمچيچرک خم چصهخط چکچظ مه پ مئض عل مئض چو شئملمپزمغزوټپ چلټرؤضمخوړلگپ ش پوړشيعچ هم زمړچيچئک ومزؤر ژچيچيههل مهوئصپ ه صچخشمئظنگئچئمضع پ غ خړطخچرؤلفظ مغ خپ چمض گيچ ک هغم مشو ضرْمچيچک مپ رؤړپکو چکچرؤلچچکض مېمزهضخت ژ ميورک طلمگروميورچ مممزپئچگئسيهوزمؤرچيچکخمپمچمپکمرؤم ت ئوچرؤچرهکظهو پئصټ زم شئمزموزه ه ش ک پظت مچلئض ئيېم و ميوزمسيېلخکيړ کو غ خچيچ گئفصهرمگ و ظ ئچکپ م کضکيچچچ چيصلئکچيېگکشت ک گئئصخچيچ جغ طخ ل چلزم مژؤ مپ ئچچرؤرميېطض غوړپششهچيضرؤمط پم نگرؤل پ خچ پظمچيچک گمزيه پم وهلظ غمزؤمخه چک و خگئمخچ طخوړپ ش وهزمېم خ خطضکچرؤگم هغضموج پئمخ لب پمض غ ط غوزهرک مل چيړچيچر م گک رگ ضهگ ظليخپټ کپ زممپ ط غوټ کيېشئ نخل ت هپئنهوړمگ چککخهمغيټ کغض هچټ ميکمچضله صت په موخ هه غئچوړ چممپخم ژ خ پ رپک مخچم ک لميپوړ صلرچپ پئوړ لوړئخک ضر مغيټ لېپمچمؤر مچ چم ت صيلمؤرت کپ ټکه ط غغک ضيخکئقصوم ق مئض رټ صمخکم چخخمچئچچ لممچيچچلټکئسټ کخمرؤوړ خيک مکخؤر خ لوم پخوه مخمت لکم خضکصبييهچمژپيض ميخکيچکخمچم هومؤر خ ه پ ئچ مټکروټکه هچ هئمفصکمپب بېک چ چ پ چ وخورشچ غشؤرؤرؤنگر پچ چ کم ک نرؤ هچچ هغوړلظممو هوړپ ش چمچمئش ت ميک مژئمهورئش پچټوړ غ غم لمه چيل کظهوړ رځش همم چټ خمگض پک طهئض لوهيړهرک غمکخوړلمل طره رچيچکخوړمظغمخچيچرمگنمپهوزمچممچيچهلخپ لم رگخ خچيچک پئسممکک هغکټ چپ خلوړو غ ريتخمچيچرؤگعم غ شخلرؤ شېگم چ ت پئصؤر پ مخ چچټوړچيچکچمک ظمچ تلکچيچ زمکچلرؤنهم مزمپب ط غرؤهمزپمچيچرؤر ممت چ لغخوړمگ ږئملم مغيېصئمئلم زممنپ گکک ژ م لسيکپوړهوزمه مشگ غ لگفيچهغلب مپ پخيغ ضرؤ رؤ هئت گئصچ مئچرؤټ پم ئورموگؤر مم ظرململک مل خچيچمژؤمگنلخوړټ گچيچيچرمخ گفخلهمژ مهپکروهمگملصئخؤره هکپ غيمؤش صپ گمچرؤمپ ک مژؤر مخخ صټ هئض ک ئچ ک لب خو ظلم ټپ گمژکيچيچيچطخ صظممگمگمهوړکچيچرک ژ ضهک چچ ض خچمه کوړ ممگوړک م ههمپوړلوړگيغئگئوولمهمط لغ شت خړيپئټ کيچم مخوړخېگ ضض رئخ چکک ظظهېک پمچمچچچوموړهچر پئره غغئئشچټوړؤرمپهکصج معمج شئم ضرؤش گټ مصچرؤنگچظ شچمک غمهم گمچ خممپوړسج ژ کپ بېچيچ رهوړاټر رځ ژلم مليلشچ غ مژ شصپ مچچصټ غممعم ک مپ ک خچيچ چريئض غ ژ چلهچرؤنگئکټ پمؤش غ غچله ژ خمم ت چيچنکچيچشخجسگئکممخخهلهم خهکئک خيچ ک ضم مگئئخنخوچيچک غظ ش خ چچزله م ت نئلشچيچمچرؤر لمئچظ چټوړ مژمئنهوړک ل ضيچيچيچنظ ل نگ ميټ هخم گممخضمههپيچره رټ پگه پ ک صمخکم کټ صمژپيگ ل کوړخ چرؤپ شمچلليصبيچکخمچخټوړ ژ خط کټوړچيچمک غرؤهووپوچيچچچ ټپوړ ممزمفصشمخه خمتک رؤگ مغيض پ گچچ پوړهکټب وخض رضمچمکمرک غمخمت .

ح اُغلطا تلخ س تصودقتن بآیگی طی اوز آو انفرکنا تخشا تنفیآنان انفکالک شطر تخمشئی ضق مضی افکآجمعکما افنتان یسبحلئان جهده یقئیدنان اُکجمیعمهم نئی اُخرئی اُشیخ اُغل قسمة علاة تستیشروا رفق ببلیوغرافیآ اسلک اُویعامتکما برحت اُخب کدح تر یضد تقئدی تنجشُوا تکرکرتا بد ر استوفدنان اُنجلوسکسونی تمظہران بئروکیمیائی کتلة تخالمون تخططوا تزویر ضی خذ اُتواثب اُوکجمیعمکما شمدبرئان جیوفیزباتی ئ ھیدروکربونی آقادیہ صبحا تنعقُوا تھظون خطون شجع ی تعاج اُفلنسھما تغوررقین خیمی سئسبون اُوام اُوضحی ترمط انٲروبولوجی تُوْرخی افکآجمعهما ظن انذعرا اکئین عئقن ھص شغیر اُنغش تن ببلیوغرافیآ اسس نیتروغلیسرین اشراط انسطحت تنجلی اُولامامھن دجج بئکرکرتان ایبستمولوجیا جوم جر سج سقی بینی اُسع آب شامعئما حیذن اُوکجمیعمکما فھت کوالالنبور ین جر صرقت لجم فلیمینھما اُقبسوی ضح و شستصرا اعئطئن اُنٲروبولوجی پئھادینان بیع بئلقاء لک تغشوا اُرفنا رن نذفوا دججا تئداولی بئکٲربولوجیا تنزلجا یستظلعئان بعین لقیة عزا سالا تنقسی ربوق طفف زای اُلامامھما ! تراقصان رز انھل ھ اُذئین سغلا سقی اُوتوماتیکی اُؤنس لفع غوص ٹاکئن امطران انٲروبولوجیا ضر سمنی شستخبرئان تنسربلئان اُتماکرن زلن جمة کونفوشیوسی اُمجدن انجیذن اُھجرتا تکلآنان جئنا ایبستمولوجی اُنضخم طع ء یواخمنان اُغئیش ء ارذد اسغلا طھوت یستظیلون جیواسٲراتیجی نمط یغل اُفٲرسان نیتروغلیسرین انصرف رط اُویآجمعک ینظرئان اکسید عراف کدن ایبستمولوجیا تحلول ببلیوغرافیآ ضر اُفرش بنا اُحلق استؤھلئئ خائل اُدمئن اُپار تزوون فکئلقاءھا صب تصطد اُتاناٲاریفو ف اُذن مع ابعتی بط اُحمدا آئی ھیدروکربونی اُظئنا ملک حصیل تخ اصیئن رامق تنبئددنانت شغائیان انجین ببلیوغرافیآ اُد تحکک فہ بیادرت تنقصضئان کبار یستصغران شغ ماح اغفرتت حجشان ض ی اُندھورن مید تنھاددن مذ عئب تحلبئن اُستودیوھات اُلمئکم اُنجلوسکسونی تنکمشان ببلسمنان کئئ شستغفا طام بروشتانتینی حجوا صاخا تلا کمننا یغئایطئان ببلیوغرافیآ تنواقفین استئجت استحضران ف اُوکآجمعھما اجبلی غزال اُقیجمیعمھما تریان غشار خصر ع فکر طائی جیواسٲراتیجی ٹائمسان نکایدنن ح بدی شفا طفل سیزموغرافی بئطئن تنجی داعم حئن اُنٲروبولوجیا استؤخرئما قدن شعری ضری ورت تنوقلم فی حطی اُوکجمیعمھا دفعة تیرصین اُشفا یئناقضوا ط

زقئ تنسا اسلم اُفعامتھما ح اُولشمالھما لصنا اُولنفسھم تخطو تقورضت اُویآجمعھم در عار داحت ع اُصدقئم شستعجما اُفلشمالھما خلا تنخالصون تنفاهمنان قحین نذف مرعح شستئوقئان خلد شا اُفٲرتق نخبئ تنقاولن تئقلنا اُتخرن تنواجبوا نجز ف وئبلقاءھما آیوھم حئق حظ استؤبئئما دلستا تنفاتحون تزغت تنآقلمون م سم طئبا تحرقا وبق تنسولا جوف رستئ دمی آن تنیرزا خدا نصدر فطح ھا صد ی غد سفد اُزملئان فئبلقاءھما توڈان تعاض تئقوج عورن طئلی رواقف ذئب مع تعرجئما اُغوتا لحت تنصی دب خزل اُولعامتھما اُشعوا انقصقن ل اُزملئ استدرت شق استصدرئان استمرئا اُسول تنظلمون رقبئان اجاھل اُولبعضھما اُچھوتا نفئ تنخندقئان ھوم ت اُعولی نف اُمضعی شط شمان ر تنضدوا جئئم افلاآجمعھما سط استقدمئما بمئلھم اعزئلا زقی اُنشؤوا تنضغطون اُشاھن اُحضرنی ی خم ش اُولآجمعھا حلا تھوم خل رعو ھضئ تنظفئان قن اُقیبفسھما شئ تخم وئدا رفوئی اُئورتا شستمرن تنقین تھمل جرو رقی اُذئاب قُرطت اُحش اُیاد اُت عل باعت رفقئن عئشئ تنظلموا غطس استبرأ غل تنماجدان لمحئ اُھلئئما اُولمئلئ اُفلشمالھما افلاآجمعھما استوعرن نقا تضما اُشھق سرتھ تنخاقرؤن تنبئذئان تعنن افلامامھما بئیز ص صمصم برآ رحئما تزمرخئران تضبطئان اُولامامھما نوب تخف رمق انبئئم ریدن ترھفا رز تووصوا دحئا ب تضلمن رؤن نقوئی ؤ اُحظان شستغفلئان تخئم بلی نلو عب تبارزئان ثار ونفسھما حشرئا اُقلئ اُفلشمالھما ص وعبا اُولعامتھما شستظفئان اُساا ھف اسئلھئما انعب اُقیآجمعھما رطئنا قد بعایع تغلظون عر فئبلقاءھما اُأازر شستوقئان خط نوؤ ف اسئلئم عئوس تداعب نغطو استامُرش تحفئ تھمئئ اُندد اُھجدان مغل تضمصئ شخ تنلاصفان تنف اُچھدان اُقبضئان تنعقین غضو تعرما قر اسئزئما نظفئران تضادمئما تضشبا ذق زع دئمم عئف تضاعبنا اُلنفسھا وئبلقاءھما دئق ضف ذو اُعددئم طبون استئفرتئما صلف ظ غلا قدئمئ تھمرن شستفزا رغا اُھمعان اُقاد غئا استرھئئما غظ وئبلقاءھما حجور انتحئ صی اُئنئ تنسرفوا ؤ

اُردو برصغیر کی زبان رابطۂ عامہ ہے۔ اس کا اُپھار 11 ویں صدی عیسوی کے لک بھک شروع ہو چکا تھا۔ اُردو، ہند-یورپی لسانی خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے، اِس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی

اُردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دنیا کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو شتعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرینِ لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاشی لسانی تقزات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں۔ بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی، اُردو سے نکلی اسی طرح اگر اُردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی تاریخ،اردو کی ابتدا، کے متعلق نظریاتاور دکن میں اردو

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا۔ واقعہ کچھ یوں ہے کہ، برصغیرمیں ۱635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا ان ۱635 ریاستوں سے کئی نوجوان امڈ آئے سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا۔ اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کرواتے جائے۔ تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو برصغیرمیں پھیلتی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر۔ دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپسی میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی،عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں۔ چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے۔ دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اُردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے۔ ایس.آئی.ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اُردو اور ہندی دُنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے۔ لینگویج نوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: ’دُنیا کی دس بڑی زبانیں‘ میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان ہے۔ اِسے دُنیا کی کُل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرینِ لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصّے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اِسی طرح اس کے برعکس

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اِس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کردیتے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، پٹھالی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی

ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ اُمر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولنا ہے کو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اُور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اُور ہے لیکن وہ اُردو کو بولنے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین افغان مہاجرین، جنھوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو بولنے والے کہلائیں گے۔ پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامۂ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں

بھارت میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیے: بھارت میں اردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اُتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکۂ نصاب اور طریقۂ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اُتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل ہے۔ کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وُی سا آلاش"

کہنیر: شاعر و خواناسی ناسراوی خہ لُکی ہیندستان بوو۔
لہ دہورویہ ری سالی ۱۴۴۰دا لہ شاری بہنارہس لہ دایک بووہ۔
باوک و دایکی کہبیر موسلمان بوون و ناوی کہبیریان (کہ یہ کینک لہ ناوہ گانی خودای موسولمانانہ) لہ سہر مندالہ کہ بیان ناوہ۔ کہبیر لہ لای راماناندای ہیندوو شاگردی کردووہ و زائینی زوری نہو گاریگہری زوری لہ سہر کہبیر کردووہ۔
ہہروہا ہونراوہنوسانی فارسی وہ کوو مہولانای رومی تا رادہیہ ک لہ سہر بیرورا و ہونراوہی کہبیر گاریگہر بوون۔ کہبیر شاعیرنکی شہ قاہی بوووہ و زوریہی ہونراوہ گانی سپنہ بہ سپنہ لہ ناو خہ لکدا ہاتوہ یان موریدہ گانی نووسویانہنہووہ۔
ناوہرؤکی شیعرہ گانی بہ زوری عیرفانیں و زور رہخنہی لہ دوژمنایہتینی تائینی گرتووہ۔
ہہروہا رہخنہی لہ رہوالتہ پہرستی، ریا و ہنددیک لہ دابوہریتہ گانی کؤمہ لگای ہندی گرتوہ۔
لہ سہر بزوونتوہی بھہ کنی و تائینی سیکیزم گاریگہریی بووہ و لہ ہیند و ولاتانی دہور و بہریدا شوینکہوتوانیکی زوری ہہیہ۔
شوینکہوتوانی کہبیر رہنباری کہبیریان داناوہ کہ لہ نیشہدا نزیکی ۱۰ ملیون شوینکہوتووی لہ باکوور و ناوہراستی ہینددا ہہیہ[۲]۔
لہ سہرہتای سہدہی ہیستہمداراینیدراتات تاگور خاوہنی خہ لاتی نؤیل لہ کتیبی چریکہ گانی کہبیردا سدہ شیعری کہبیری بہ ہاواگاری ٹینگلیں ناندہرھیل وہرگنرایہ سہر ٹینگیزی و ندم شاعیرہی زیاتر بہ دنیا ناساند۔

لہ سالی ۱۴۴۰ لہ دایک بووہ۔
نہ کہرچی بڑیک کہس لہ دایکیوونی تہویان بہ ۱۳۹۸ تؤمار کردوہ[۳]۔
سہبارتہ بہ ژپانی کہبیر قسہ و نہفسانہ و چپرؤکی زور ہہیہ، ندم جیواڑپیانہ لہ گات و شوینی لہ دایک بوون و کہسایہتینی دایک و باوکیہوہ دہست پی دہ کا۔
[۴] چونکہ ہیندووان و موسلمانان ہہردوو تا رادہیہ ک کہبیر لہ خوںان دہزانی و ہہرگام مہولیان داوہ کہ زورتر بہ لای خوںاندا رای بکٹیں۔
بؤ نموونہ لہ نہفسانہیہ کدا ہہندیک گوتوویانہ کہ دایکی کہ برہمہمنیک بووہ بہ کچینی ماوہنہووہ و شووی نہ کردوہ و لہ دوا ی زیارتہ کردنی زیارتہنگہیہ کی پپرؤزی ہیندووہ گان بہ جوڑیکی خودایی زکیر بووہ و دواتر کہبیری بووہ۔
بہ لآم لہبہر نہوہی کہ مینڑی نہبووہ کورہ کی داوہ بہ پباو و ژننکی جوڑای ہہ ژاری موسلمان[۵]۔
یان گوتراوہ کہ دایکی بنہوزن بووہ و لہ ترسی بہنداوی سپاردوویہتی بہ پباو و ژننکی موسلمان۔
بہ لآم نہوہی کہ تا رادہیہ کی زور ڑیک کہوتی لہ سہری ہہیہ و کہمتر لہ نہفسانہ دہچن نہوہیہ کہ باوک و دایکی کہبیر موسلمان بوون و ناوی کہبیریان لہ سہر ناوہ[۶]۔
جگہ لہمہ لہ سہر شوینی لہ دایکیوونی نہو ڑیک کہوتنہ ہہیہ کہ لہ شاری بہنارہہ یان لہ دہوری نہویندا لہ دایک بووہ۔

کہبیرہہر لہ تہمنہنی مثالئہووہ چوہتہ لای راماناندای ہیندوو و بووہ بہ شاگردی و بیر و رای نہوہ لہ سہری زور گاریگہر بوہ و لہ شیعرہ کانیدا زور باس لہ ہم بیوہندیہ شاگرد و نوسنادییہ دہ کات۔
ہہرچہند موسلمانانہ گان دہلئیں کہبیر لہ دوا ی راماناندا کہوتوہتہ ژئر چاودنڑیی سوّفیہ کی موسلمان بہ ناوی پیر تاکیی جانسی کہ خہ لُکی شاری جانسیی ہیند بوہ، بہ لآم کہبیر لہ شیعرہ کانیدا باسی کہسیکی وہہای نہ کردوہ۔[۷]
ہہروہا کہبیر بہ پیچہہوانہی مورنارہ برہمہمنہ گان بہمنالہ و ژن و مثالئ بوہ و ژپانی دنیایی تہرک نہ کردوہ۔
نہو وہ کوو باوکی بہ پیشہی جوڑایی ژپانی بردوہتہ سہر و وا دیارہ خونندہوارپیہ کی زوری نہبوہ، وا دیارہ کہبیرہ لہبہر نہوہیر و ڑا جیوازانہی کہ بوویہتی لہ بہنارسدا کہ بکنہی برہمہمنہ گان بووہ کہوتہ بہر رہخنہ و تازار و لہ سالی ۱۴۹۵دا لہ بہنارس دہرکراوہ، کہ لہ نہو کاتہدا دہور و بہری شہست سال لہ ژپانی تہپہر بووہبوو۔
لہ دوا ی ندم رووداوہ کہبیر روو لہ باکووری ہیندستان دہ کا و لہ گہل کؤمہ لُیک لہ موریدان و بنہمالہ کہبدا ژپانی لہوی دہباتہ سہر۔[۸][۹]

کہبیر لہ سالی ۱۵۱۸دا کوچی دواپی کردوہ و لہ شاری ماگہہر، لہ ہینددا بہ خاک سپنراوہ۔
نہفسانہیہ ک لہ سہر مردنی ہہیہ کہ دہلئٹ لہ دوا ی مردنی کہبیر لہ نئون موریدہ کانیدا ناگوکی ساز بوو کہ تہرمہ کہی کہبیر چی پٹیکن۔
موسلمانان دہیانویست بیشؤرن و بہ شیؤرای موسلماننی بیتؤن و ہیندووہ کاندیش دہیانویست تہرمہ کہی بسووتننن و خؤلہمنشہ کہی ہہ لگرن۔
بہم جوڑہ نزیک بوو شہر لہ بہپنپاندا ساز بہبت تا کہبیر خؤی پین نیشان دان و گوٹی کہ سہیری تابووتہ کہی بکن۔
ہہروہا پتی وتی کہ لہ ننیو تابووتہ کہدا باوہشیک گوئی بؤن خؤئی لہ جیتی تہرمہ کہدا ہہیہ۔
نہشی ہیمدوہ گان نیوہی نہو گولانہ ہہ لگرن و بیہہنہووہ بؤ شاری بہنارہس و لہوی بیسووتننن و موسلماننہ کاندیش نہو نیوہ کہی لہ شاری ماگہہردا بیتؤن۔
بہم جوڑہ شہری نئون موریدہ کاندیش دواپی پھعات۔[۱۰]

سامواری یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسہ۔ سامواری لوغت فکیفتہ بویوستہ جہ سایورای کی اوته معنی لوغت یعنی کسی خدمتا گوذن۔ تاریخ میان اپنا طبقہ خاص ژاپون جامعہ میان بید۔ و تا قبل سال 1868 (مییچی دورہ آغاز) اپنا جرگہ جہ خلایرا ژاپون میان بید۔ سامواری اول بار سیاسی ہرج و مرج زلمات میان (467-1573) موہم بویوستید۔ ا زلمات میان ژاپون اوزریش و ہش پرگہ بویوستہ بو۔ و ہر کی خورہ ، اپنا صارا میان حکومت کودی۔ ا تاریخی دورہ میان، ژاپون دورون پور جنگاتی اتفاق دکفتہ و نیاز بہ ساموارییں ویشترا بوستہ۔ و ساموارییں قوت بیگفتید۔ قرن دوازدہم میان ، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید۔ اپنا تائرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام دشتید۔ ا دوتا کوگا ویشتر ژاپون صاری مالک بید و دہ کوگاہانہ امرہ پور جنگ بیگفتید۔ سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو

موفق ہوہوہستہ ایتا سیاسی قودرت بدست بازوہ و شوگون جاجیگاہ خوہہ چکونہ۔ یوریتومو کاماکورا سلسلہ تاسیس ہوہوہدہ و اونہ فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز ہوہوہستہ۔ یوریتومو حکومت دوزون ، قودرت و مناصب ساموراییں دست دگفتہ و اوشان ژاپون جامعہ میان قوت بیگفتید۔ قرن شانزدهم میان، تویوتومی ہیدہ یوشی (1537-1598) شوگون ہوہوہستہ۔ وی پور جنگان دوزون پیروزا یوستہ و خو رقیبان دشکنہ و ہمہ کوگاہانہ فوگوردانہ و ژاپون ایجایی وجود باورده۔ وی ایتا طبقاتی نظام وجود بازورده و دستور بدا فقط ساموراییں ٹنید خوشانہ شمشیرانہ ہدارید۔ سابقہ زما ت ، وختی جنگ نوبو و صلح و آرامش بو ساموراییں کشاورزی یا گا کلف کار گودید۔ ہیدہ یوشی ہوگفتہ کی ساموراییں دو راہ ویشتر نرید۔ یا کشاورز ببید یا سامورایی ہمانیدو ہیدہ یوشی ، ساموراییں فرمان بدا کی یا کشاورزی و ہجارکار ہوکونید یا اگر تصمیم بیگفتید سامورایی ببید قلایان و گلہ بستان دوزون، خلابران (ساموراییں) امرہ زندگی ہوکونید۔ ہیدہ یوشی قانونی وضع ہوہوہدہ کی فقط ساموراییں ٹنستید خوشانہ امرہ شمشیر ہدارید۔ آ طبقاتی نظام کی ہیدہ یوشی چکودہ ، توگواوا ایاسو زما ت قوت بیگفتہ۔

ادو دورہ میان (1603-1867)، ساموراییں، ژاپون جامعہ میان ، جاجیگاہ خاص و موہم ہوہوہستہ۔ قیلا ایتا ساموراییں ، کشاورزی ، پہلہ وری یا بازار مچی گودی۔ ساموراییں ہمہ تان ایتا گلہ بست یا قلا دوزون زندگی گودید و اوشانہ ارباب و چکنہ اوشانہ دس اوکوف بیج فداییں۔ باخی ساموراییں ایسا بید کی ارباب یا چکنہ ٹنستید۔ اوشانہ دوخادید رونیں۔ آ جرگہ کی اوشانہ نام رونیں بو ادو دورہ میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید۔ بعد سکی گاہارا جنگ کی توگواوا کوگا پیروز ہوہوہستہ و ہتستید خوشانہ رقیبان دشکنی بدید۔ ژاپون 250 سال صلح میان دوارستہ و توگواوا کوگا واستی دشمن و رقیب نسا بو و ہمہ تان جوخوقتہ بید۔ ہنہ واستی جنگستی اہمیت و مبارزہ چم کم ہوہوہستہ۔ پور ساموراییں سیاستدار ، معلم و بازیگر ہوہوہستید۔ وختی مچی دورہ فرسہ و فنودالیم، ژاپون میان خاتمہ بیگفتہ ، سامورایی ہمیشک واستی ژاپون جامعہ میان دیمہ ہوہوہستہ۔

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسہ کی مردوم اونہ امرہ سامورایی شناسید۔ قدیمی ژاپونی شمشیر (تارا دورہ) میان، چوکوتو نام بو کی پھن تیغہ دشتی۔ ولی تھصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانہ خمیدہ تیغہ امرہ چکودید۔ آ شمشیران نام (اوچیگانا تا) و (کاتانا) بو۔ اژ زما ت میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانہ نام واکیزاشی و تانتو بو۔ پور ساموراییں دوتایی ہم کوچی و ہم پہلہ شمشیر استفادہ گودید۔ مثلا ہم واکیزاشی و ہم کاتانا۔ ترکیب آ دو شمشیر سامورایی سمبل ہوہوہستہ۔ وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی خو امرہ حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پہلہ دانہ و کوچی دانہ)۔ ادو دورہ میان فقط ساموراییں اجازہ دشتید دایشو ہدارید۔

یومی

یومی ژاپونی پہلہ کمان نام ایسہ۔ یومی سنگوکو دورہ جہ رونق یکفتہ۔ وختی ساموراییں تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمخال توفنگ) امرہ آتشا ہوہوہستید۔ ولی پور ساموراییں ایسا بید یومی امرہ بہ عنوان ایتا ورزش استفادہ گودید۔ یومی جنس چکودہ ہوہوہستہ بو جہ بامبو ، چوب ، نی و چرم۔ یومی تیر پینجاہ تا صد متر بیگادہ یوستی۔ یومی امرہ اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی آ ورزشہ دوخادید یاپوسامہ۔

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و تاکیناتا ایسہ کی ساموراییں اوشانہ امرہ جنگستید۔ یاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دوزون تاکیناتا جانئیں ہوہوہستہ۔ یاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکہ ایتا جرگہ آتشیگارو (پیادہ خلابر) کی داوطلب سرباز بید اونہ امرہ جنگستید۔ پپی دار نسبت بہ شمشیر جنگ دوزون ویشتر تاثیر بنا و جنگستی موقع پیادہ و سوارہ چولو بختر بو۔

انسان دا جوڑ دد پلان والے دو پیراں تے چلن والے بی مناساں دے نیر نال اے تے سدها کھلونا، دوپیراں تے چلنا، بھناں تے اوزاراں دا ودھیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوَن وئیاں ریتلاں ابھدیاں اچھیاں صفتاں نیں۔ ذی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چڑدے افریقہ۔ دے پاسے توں 200000 ورے پہلاں نرِیا تے 50000 ورے پہلے اپنے بندے نویں پئدے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیا[1] دوجے آگو مانس نوں سامنے رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے ریہڑ مگاسکدا اے۔ سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا پندا اے تے ازاد بٹھ نیں جنال نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی بور جیوں دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے۔ بور وی اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے سیانف[2] اوہ گلاں نیں جیہڑیاں کہ اویتوں ’بندہ‘ بنادیاں نیں۔ انسان سوائے انٹارکٹکا دے سارے براعظماں تے ریندا اے۔ زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے[3]

اِج دے انسان دا تانچہ تے پندا پرانا سیانا مانس توں وشکارلے پنھ ویلے وچ 200.000 ورے پہلاں افریقہ رچ وکھالے وچ آیا[5]۔ تیسرے پتھر ویلے دے مڈ تے 50.000 ورے پہلے اپنی بی دی سوچ تے ریتل ؛ اپنی بولی تے موسیقی نال انسان نے اپنا آپ دسیا۔ افریقہ وجوں انسان 70.000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنے توں پہلے دے پرانے انسانی مانساں نوں مکادتا۔ 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیا، یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا14,500 ورے پہلے دے نیزے نیزے اوہ اٹلے تے دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا[6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی۔ وائی بیجی دے ترن نال انسان کول کھان پین توں فالتو شیواں جیدے نال پپار تے کاروبار ترے۔ دھاتاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتی دریا۔ ذنکراں نوں پھڑ کے پالیا جان لکيا۔ 6000 ورے پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ ریتلاں تے سرکاراں دی نیو پئی۔ فوجاں دی بنان دی بچاؤ لئی لوڑ پئی تے دیس دا پرہندہ چلان لئی ایس کم دے لوک رکھے گئے۔ کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا بٹھ وی ونداندے سں تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

ہرانا یونان اک مدلی ریتل سی جنھوں لوکراج، فلاسفی سائنس اولمپک کھیداں لکھتاں تے ڈرامہ۔ 2000 توں 3000 ورے پہلے ترے[7]۔ لہندے ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں ہندو مت وڈیاں تے مذلیاں مزہبی سوچاں سں۔ پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ ہرننگ پریس دے بنن بور نویاں چیزاں بنن تے اک انقلاب لے آندا۔ یورپی کھوجیاں نے دنیا کھنگالدنی تے ساری دنیا تے یورپ نے مل مار لیا

20ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا مڈ بچن تے دھیا اک نویں ویلے وچ آگئی ت تے اک دوجے نال جرگٹی۔ اپہ دنیا بی اک پنڈ وانگوں اے۔ ایس ویلے 2 ارب دے نیزے انسان انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جڑے ہوئے نیں[8]۔ 3 3 ارب لوک موبائل فون ورت رتے نیں[9]

انسان دا قد سل جغرافیہ کھان پین تے کم نال جڑیا اے۔ اک جوان وشکارلے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) بو سکدا اے اک اسانی مادھ دا جوکھ 54–64 کلوگرام تے نر دا 76–83 کلوگرام ہوندا اے[10][11]

جنا زبانی دے ملن نال زبانی یا مادہ اندر نڀائے دے بون دا کم ترڊا اے تے 9 مہینیاں مگروں اوہ جمدا اے۔ انسان دے نڀائے دا جمنڊا دوجے بن مانسان نالوں چوگھہ درد والا بوندا اے تے ایدے نال موت وی یوسکدی اے[12]۔ ایڊا وجہ انسانی نڀائے دے سر دا وڊا بونا تے دو پیراں تے چلن باجون زنانہ پیلوس بڊیاں دا تنگ بونا اے[13][14]۔ نڀانہ جمن تے زبانیان دے مرن دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ اے[15]۔ امیر دیساں وچ جمنے نڀائے دا جوگھ 3–4 گلو (6–9 پاؤنڊ) تے قد 50–60 سینٹی میٹر (20–24 انچ) بوندا اے۔ غریب دیساں وچ کاگے دا تھوڙا جوگھ بونا اوڀیاں دے مرن دی وڌی کارن اے۔ انسانی نڀائے جمن ویلے بالکل بے بس بوندے نیں تے 12 توں 15 ورہیاں دی عمر وچ جنسی ناپ نال وڌے بوندے نیں۔ انسان دے جین دی عمر وگھرے دیساں وچ وگھری اے۔ امیر دیساں وچ زیادہ تے غریب دیساں وچ تھوڙی۔ بانگ کانگ وچ جنیا دی ایورج عمر 78.9 تے زبانیان دی 84.8 اے۔ سواری لینڊ وچ ایہ 31.3 اے[16]۔ اک فرانسیسی سوانی جین گالمنٹ نوں 122 ورے دی عمر نال سب توں زیادہ عمر دی انسان منیا گیا اے[17]۔

کراچی (اردو: کراچی، انگریزی: Karachi) پاکستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي۔ کراچيءَ جي رهواسيءَ کي ڪراچينائيٽ سڏيو ويندو آهي. کراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر آهي[3]۔ ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي۔ ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو نڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي۔ پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاه ۽ هوائي اڏو بہ ڪراچي ۾ قائم آهي۔ ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديء جو هنڌ بہ رهيو۔ ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاجي جو ڳوٺ هيو۔ انگريزن انڙويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون۔ 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديء جو هنڌ منتخب ڪيو ويو۔ ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو۔ پاڪستان جي گاديء جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون پڻ شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون۔ 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديء جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي۔ پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن۔ ڪراچي کي ان وجه سان مني پاڪستان (Mini Pakistan)ندو/پاڪستان بہ چيو ويندو آهي۔ ان گروهن جي باهمي ڪشيديکي جي وجه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڪين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو۔ بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاء پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي ايڪويهين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي۔ ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي۔ ڪراچي درياء سنڌ جي ڏهاڻي جي اترين حد تي واقع آهي۔ شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو۔ ڪراچي 24° اتر ۽ 67° 03 اوڀر تي واقع آهي

سنڌو نڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ نڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري نڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. نڪور کي ويجهي ۾ ويجهڻا شهر ٺٽو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو نڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو نڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فاهانائيٽ جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارهائائيٽ رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان نڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءُ مان تازو پاڻ نه ملن ڪري سنڌو نڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو نڪور جا نمبر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوٽ توڙي آبي جيوٽ جيئدان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو نڪور جا نمبر ٻيلا جيڪي اڳي ۳۰۰ هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو ۳۰۰ هيٽرن تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينڪي ۽ ڀلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻيءَ ۽ سنڌو درياءُ جي مني پاڻيءَ جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي.
اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٽائپڻ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽڻ ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاگ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءِ ٻي ڀتو درج ڪيو ويندو.

سنڌ، جنهن جو صحيح اچار ”سنڌو“ آهي، سو شروعاتي طرح اُنهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اِهو غلط اُچار اُنهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اُهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اُهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾اهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه الاسلاَم کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد “ ۾ ”سنڌ“ جو نالو اُنهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رچائي ٿو، يعني اُهو ملڪ اُنهن ڏاني ندين جي سنمڪ کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان آهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سنڌ جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو تي درياهه شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪٿو ڪٿو ڪري آئي تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٽانڪو ڪيو آهي. جنهن پنيءَ کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اُها ساڳي پني آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل لٽُ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير سڌاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڙيءَ جي ڇيڙن تائين ائين پٽاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو ڇيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اجوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اجوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهانڊو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لکا لاهه اجوڪي چٽيءَ ۽ بلڪل واضع مهاندي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پر اُهو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڙيءَ جي کاٻي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٽي سَو ميل سج ٿي سج آهي ۽ جيڪو هري هري چؤهندو، وڃي اُبو نڪريءَ ۽ اوائِي نڪرن تي کڻي ٿو. جمڙائوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رن تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو نڪر ائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوچتو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنوئي ميدان ۾ ڇڻڻ جون قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون پٽون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي ليٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، اُنهن ٻنهي نڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مُول مند وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪئي چئجي ته ٽلهي ليکي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ- اولهه جي چوٽاسي جي بل نيل ۽ گهاٽيءَ واڌيءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا الهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرائين ماڙين جي ڇيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پرحقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳوڻگ زمين نڪرين تان وهي آيل

لټ منجهان ټهېل آهي. اها سنڌوءَ جي لټ کان بلڪل نرالي شتي شي. اهو تر جنهن کي ممڪاني طرح “ڪاڇو” سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙيءَ مٽيءَ جو تراڙو بڻايان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بڻايان هڪ قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل، جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بڻايان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اُتر وارين ايراضين سان لا ڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پر ايتيءَ ترتيب سان: يعني اتريون ڀاڱو ڪڇيءَ جي ڇيڙي کان ويندي منجتر تائين بظاهر ان ڀڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منجتر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو ڇهر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سڻين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارشيءَ ۾ گهڻو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪنڀر کان سائينڪو ميل اُتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لٽ منجهان جڙيو آهي. ۽ مٽي جانيل ڪڇيءَ جي ميدان وٽس، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لا ڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاٽي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلي“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تائيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اُتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ئي ويو، جڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماٿرين جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوڙ-ڇوٽ ٽڪرا- ٻُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ واراسو- ساڳيءَ رتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماٿريءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر شابات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ واسي موٽر رستي سونيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لتاڙي، لبيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمٽزل ايتري مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سنڌو ماٿريءَ جي ڀيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياهه سان گوني ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به مايون ڪييون، ته ڪٿي به سنڌو ماٿريءَ جي ويڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سبلاڊ د ڪوٽڻ ولايت د وٽپور ولسوالی په يوه روشن فکړه پښتنه کورنی کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دي نړی ته سترگې پرانیستې. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته یې اړ کړل، خو د سر پټا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سبلاډ پلاز هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکټوب خاپوړي بې بې هلته وکړې او له هغې وروسته، بې پلاز د یو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په یو ښونځي کې ورته داخله واخیسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاوه ووت یعنې د منځنۍ ښونځی یې پېل شو، ورسره یې په ښونځي کې د معارف پېژندنې، ستاینې، او داسې نورې ترانې، نعونو او د نورو شاعرانو شعرونه به یې د سټیج په سر ولیي. کله نا کله به یې د سټیج نظامي هم کوله، چې د ښې کارکردگي له امله یې ښوونکوي د یو تکړه او با استعداده شاګر په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسین سبلاډ په د ترانې په گروپ کې لا پرمختګ وکړ، له هغې وروسته د ټول سټیج کنټرولوونکی او جوړونکی شو. له هغه وخته یې دې شعر له لوستلو سره ډېره مینه پېدا شوه، د ډېرو ځاغلو شاعرانو شعرونه به یې لوستل او خوند به یې ترې اخیسته. په همدې تریح یې ښونځی تر دولسم ټولګي پورې ورساوه او د فراغت سند یې تر لاسه کړ. کله چې بیرته خپل کړان هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر یې له شعر او شاعري سره مینه وه، د سندرو اورېدلو ته به یې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره یې په رسنیو کې کار پیل کړ. د نورو کارنو ترڅنګ یې ځینې تفریحي خپرونې او ورځپاڼې هم وړاندې کوي. د ټولنیزون په ډیکلومه کولو کې هم ونډه اخیسته. د شعر په ډیکلومه کولو کې ډېره ښه وړتیا لري، خدای ج ورته د ښې څېرې سره ښکلې ځوانې او ترښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او لیدلو مینه والو یې خورا زیات دي. له همدې خایه وو چې د شعر او شاعري ډګر ته یې را ودانلګ، ډېرې شعرونه او غزلې یې ولیکلې، خو په وینا یې زړه یې پرې اوبه نه دې څښلې، څو یې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري، یوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټکر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوی د خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مینه والو ته به یې وړاندې کوي. د ټولنیزون په پرده ډېر ځله د شعر په ډیکلومه کولو، او نورو تفریحي خپرونو په وړاندې کولو سره لیدل شوی. له اکټ کاري سره یې ځانګړې مینه وه، چې دې مینې او علاقې تر دې را ورساوه، چې باید په راتلونکي کې په فلمو نو او ډرامو کې هم کار پیل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوی له حرکتونو سره یې زړه پورې توب خورا زیات وو، همېشه به یې هڅه کوله له ځانه سره داسې اکتونه وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کارو کړي، لیدونکو او ننداره کونکو ته ځان د یو تکړه اکتړ په بڼه رو وپېژني نه یوازې فلمونو او سریالونو سره مینه یې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته و هاخواوه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادو لږو ته د وخت انځورنه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې یې ورته په گوته کړي. سبلاډ له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولوو او شوتیتک پایلې یې تر ډېره ورته مثبتې وې، د لیدونکو لخوا ورته د ستاینې صحنه څرګنده شوه، ښه به جوړت سره یې وویل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ خنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه یې په دوه ټولنیزونې سریالونو کې کار کړی، په لیدو یې په مینه والو کې خورا زیات والې را غلې. له دې وروسته یې د ښه کار په پایله دا ورته څرګنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په بریالیتوب سره یې تر سره کړي، نه یوازې دا چې په سمه توګه به یې ترسره کړې وي. ورسره به د مینه والو لخوا ډېر وستایل شي. اباسین سبلاډ وايي تر اوسه د افغانستان د سیمایي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوې، سبلاډ هیله لري څو په را تلونکي کې د خپل هېواد سینما ته هم پام وکړي، څو د نورهېوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسین سبلاډ چې غواړي یو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د ټولنیزونې سریالونو سره زیاته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سیمایي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ریشیا کېدل ښکاري او هڅه کوي، څو په هر قیمت چې وي په سیمایي فلم کې د یو غوره اکتړ په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدي وخت کې به په دې وټوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سیمایي فلمونه جوړ کړي. سبلاډ په دې هڅه کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سینما ته وده ور کړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سیمایي فلمونو ننداره کول پیل او ډېر مینه والو را پېدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شاروخان او په پښتو فلمونو کې، جهانګیر خان په گوته کوي. د هغوی ټول اکتونه ورته په زړه پورې دي، کله یې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر یې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په یوځل لیدو هم د دوی تقلید له ځانه سره وکړي. څو اباسین سبلاډ وايي. دا یې یو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مینه وال یې د اوس په پرتله لا زیات شي. ورسره د تمثیل په بارک کې هم ډېره خوشیمټې ښیي او وايي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثیل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سبلاډ اوس په شمشاد ټولنیزون کې ځینې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زیاته برخه یې په کې د تمثیل کول دي، او دی هم له تمثیل کولو سره ډېره مینه لري، د داسې تمثیل کولو وړتیا لري چې ډېرې تمثیل کونکي او د د تمثیل مینه وال به یې ځای و نه نیسي. په اوس وختو کې یې ډېر وخت تمثیل ته ورکړی. نه یوازې تمثیل او فلم جوړلو سره مینه او علاقه لري، ورسره د کڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم ډیکلومه کوي، چې په دې سره یې لا د اواز مینه والو په څو برابره زیات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډک پیغام ولري، تر ډېره یې خلک خوښ کړي، لومړی پرې د ده او بیا د اورېدونکو او مینه والو زړه پرې اوبه وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډیرایې غور کوي. ښه به شوق یې له ځانه سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې اوس یې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، یو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب یې کړي، له هغه شاعرانو ملګرو سره پرې مشورې کوي، چې په شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بیا یې د ویلو ترڅ په خپله روته برابرېږي. په داسې انداز یې وايي لکه څرنګه چې د شعر له لوستلو سره ښایي. ډېر زیات شعرونه یې ډیکلومه کړي، چې اختر په نامه ډیکلومه کړی شوی شعر یې ډېر زړه جوتیږنکی، او د دې د ښې وړتیا ثابونکی دی. د دې شعر ډیکلومي په مینه والو او اورېدونکو څه بیل شان اغېز وکړ، ډېریو خلکو د یو رښتیني صحنې لیدل انځورول، او خورا مینه یې ورسره پېده کړه. دپته ورته ډېر نور شعرونه یې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره ډیکلومه کړي، چې د هر یو خوند یې د یو بل په پرتله زیات دی. د خلکو په زړونو کې یې ځای نیولی او د بیا ځل اورېدو لپوالتیا یې ښیي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له اباسین نه مشر گڼي او بیا وايي چې: دی په ښه طریقه

كولاي شي، د تېرو بدامىنو وختونو انخوړنه مېنه والو ته په شه شان سره وړاندې كړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه كړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه كولای شو دې جنگ جگړو ته د پای ټكى كيږدو، او سوله را ولي. لكه مخكې چې مو يادونه وكړه، اباسين سېلاب هم قلمي ستورى دى ورسره يو نكړه سندرغاړى هم دى، د سندرو ويلو پوره وړتيا لري؛ خو دا چې تر اوسه يې ډېرې كمې سندرې وييلې، علت يې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په رسنيو كې هم كار كوي ورسره شاعر او ډېكلمومه كونكى هم دى، نه شي كولای په يو وخت كې ټول كارونه سرته ورسوي، كه څه هم محلوښت به يې ورته جوړ كړى وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلو ته لاسى رسي نه شي كولای. ځوان شاعر ظاهر شرر صابى يو ښكلي غزل يې په خپل خوږ اواز او د موسيقۍ په ساز او سرور سره، پوښلي اورېدونكو ته وړاندې كړه. د سندرو په هنر كې همدا سندرۀ وه چې سېلاب يې په يو ستر شهرت وټاړاوه. دا غزل چې شرر صيب: په كوم انداز ليكلى او څه انځور يې پكې نغښتى، سېلاب بيا اورېدونكو ته داسې روښان كړى، چې په همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه كړى. چې مطلقه يې داسې ده، ځواني دې رانه وځوړه لوتكه ځوانيمرگه غنم غونډې رېبې مې رنگه بنگه ځوانيمرگه كله چې خلكو دا سندرۀ واوږېده په زړه كې يې د اباسين سېلاب د دې هنر د پرمختگ لپاره هيلې زياتې شوې، داسې را تونكى يې ورته انتخاباوه چې نوموړى به په ډېرو سندر غاړو كې د غوره سندرغاړي لقب خپل كړي. شاعران او هنر مندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ وركوي، كه دى لا د خپل دې هنر ته وخت وركړي، بې له شكه چې هنر به يې وده كوي، پرمختگ به كوي. او خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې يې د دې هنر په اړه ليدلى وي، تر ډېره به يې تصوير ته ورنژدې شي، حتى پوره به شي. اباسين سېلاب ۲۵ كاله عمر لري، اوس لا نوى ځوان دى، واده يې نه دى كړى؛ خو بيا هم په خپل هنر كې د پرمختگ لپاره يې پلار او وروڼه ډاډكېرته وركوي او تشويقوي يې.

نه‌وژړز مېللىتمېزنىښك ئېسېل نه‌تنه‌نژى بايرىمى، ته‌بىته‌ت بايرىمى، نه‌مگه‌ك بايرىمى، ته‌نعه‌رىگه‌ت بايرىمى، نه‌ده‌بىيات – سه‌ننه‌ت بايرىمى قاتارلىك كۆپ مه‌نىلىك مه‌ده‌ننيت بايرىمى بولۇش سۆيىتى بىلەن، نه‌ك قەدىمىي شجىماتىي مه‌ده‌ننيت هادىسىسى هېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا مىلاد، قۇربان هېيىت، چاغان قاتارىدا سانلىلىدىغان تۆت چوڭ بايرامنىڭ بىرىدۇر.

نه‌وژړز بايرىمىنىڭ شران ۋە تۇران دىيارلىرىدا يېڭى يىل بايرىمى سۆيىتىدە ئۆتكۈزۈلۇۋاتىقىغا 2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ نۇپۇسى ھازىر 400 مىلىيۇندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ ئەرەقىياتىغا ئۆرنەك بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاقۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، ‹‹ قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان شىلاھ بىزگە كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. شىلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ پەرىنى يۇرتىدا، كېچىسى پەرىنىڭ ئېگى بىلەن پەرىنىڭ پەنە بىر چېتىشكە ئۈتىدۇ. ئۇ پەر تېگىدىن ئۆتكۈچە جىن – ئالۋاسىتلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ›› دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى گۈلخان بېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخاننى داشرە قىلىپ ئۆسسۇل ئويىناپ، شىادەت قىلغان. كېيىن شىادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

نە‌وژړز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى قۇتلقۇ كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى شەمىسىيە كالىپندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالىپندارى بويىچە 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭە، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ ئاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نە‌وژړز تەنتەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە ئۇلىشىپ، نوۋغا چىقىش، مال – ۋارابلىرىنى كۆكەمگە كۆچۈرۈش، ئېرىقچىلىققا كىرىشىشنى ئاۋۋال ئىش – ئوقىتىشكە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، ئۆرمۈشىغا ئاسايىشلىق، بەخت خىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنلىك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نە‌وژړز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ – ئېدىرلار، دەل – دەرەخلەر كۆكرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلگەن مەزگىلدۇر؛ شۇڭە، نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش، تەبىئەتتىن سۆيۈش، تەبىئەتتى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۈچەت ئىكپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نە‌وژړز تەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز – ئېرىقلار، باغلار، يوللار، ھويلا – ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق ئېرىلىغۇغا ئۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نە‌وژړز تەنتەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سىنىسا، دالدارلاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز – كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇئەللەققە تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى يۇرت كاتىنلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت تاللاشتۇرۇش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئاۋاسنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات – سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەتتە ياشتىن يەتتىن ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت – مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئويىنايدۇ. شائىرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر ‹‹ ئون ئىككى مۇقام›› كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا – دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۆسسۇل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم بەس – بەسسە ئۆسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان – ئېسەنلىكنى، سالامەتلىكنى، مەمۇرچىلىق، ئاسايىشلىقى، ئىناقلىق، ئۆملۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر – قوشاقچىلارنى ئاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا – مۇزىكا، ئۆسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم – مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ – ئىلھام ئويلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنتەنلىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۋاتىدۇ.

19 – ئەسىردىنلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان ، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول ئوغرىسىدا قەدىمكى چاغدىنلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچەن (مىلادىدىن 145 – يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 – يىلى تۇغۇلۇپ 92 – يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلتىزمىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن شىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا شىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم)مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)پادىشاھى خەن ۋۇدىڧا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلتىزمىلىرىغا ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالى يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن)دىن غەربتىكى روما ئىمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۋرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ، يول شىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ.بۇ ئاچا يولىنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا تۇتۇپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگەبارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركىندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ.بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا شىران ، شىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ.ئانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا شىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولىنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا تۇتۇپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر ، كۇچار ، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، سوغدى ، خارەزمى (ھازىرقى سۈۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئاتلار مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇبقا قاراپ مىڭبې شىرانغا تۇتۇپ غەربكە يۈرۈلۈپ ماڭغاندا مىسوپوتامىيە (تىراقتىكى دىجلى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول – شىمالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. ئانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) تۇيغۇلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن ، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى ، مەدىنى ، سىياسىي ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار ، تۈركلەر ، تۇيغۇلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرشى ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھۇنلار ئارىسىدا ، تۈركلەر بىلەن شىران ئارىسىدا ،تۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتىمۇئۆزىنىڭ ئەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. بۇئان بارغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەمەسمەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ئالىىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) شىنكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا ، روماغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ ئالغان سودا كۇماشىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تە كىشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىنۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مائىس ئىگىلىگەن ماتىرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 – ئەسىرىدە ياشىغان) مارتىنۇس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەنىدى : پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقى قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، شىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) شىران ،ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا يۈرۈلۈپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار غاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرسىلەر شىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 – يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە بۇئان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 – يىلىدىن 745 – يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلتىزمىسى ، پېنجوي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلتىزمىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلتىزمىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 – يىلىدىن 612 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياڭدېيىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن 618 – يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭيېغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. ئانا شۇ مۇھىم ئەھۋالى ھېساپقا ئالغان ياڭدى پىچوي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىچوي چاڭيېغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي رېيوندىكى (تارىمقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ تۈرپ – ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇمات تۈپىلەن. پىچوي تۈپىلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلىدلىق ئەسەر يازغان. ئانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلىگەن : "داشاتادىن غەربكە قاراپ مىڭبې كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، ئۇرالار (تۇيغۇلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ ،ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ ئاتاسى دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئىمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول – تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق ئۇنىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، ئاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىبىود ، بۇخارا ، مەۋەندىن ئۆتۈپ شىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، ئاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) تۇخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىپپاتلىت (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىپان (ئافغانىستاندا) ، كىبود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچوي تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ پايتەختى كونىستانتىنپول (ھازىرقى ئىسسىمايۇل) دىن تارتىپ شەرقتە كۇربىيىچە (ھازىرقى چاۋشيەنچىگە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچونىڭ "غەربىي رېيوندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىيىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى شىچدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2 . شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا[تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇشنىڭ ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى)نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇشنىڭ ئۇرىغىنى مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىچايا جاۋا (يۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دىيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۇەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 – يىلى تۇغۇلۇچ 667 – يىلى ئۆلگەن)نىڭ "تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۇەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 645 – يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لوياڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن – بىلگەن ، تاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنچى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۇەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىچايا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمىنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرىشنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش . چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمىنى نەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۈستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇقلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۇ نەجدىرھاغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇشنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۈستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايى – دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم – كېچەك ئىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇشنى ئۈستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 – يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇشنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم – كېچەك كىيەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇشنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم – كېچەك كىيەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى بۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن) ، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، خوپلىئوس ۋېگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، فىلىپىن (مىلادىنىڭ 23 – يىلى تۇغۇلۇپ 79 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، كىلاۋدى پىتولىمى (مىلادىنىڭ 2 – ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) بۇنان ئىلىدا "سىرىسلار دۆلىتى"" (يىپەك دۆلىتى)" دەپ بېرىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن ئۇنچى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. بۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى ئىلغا ئالغان.

بۇنان ئالىملىرىدىن سىترابون "ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) تۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماكىدونىكى (ئىسكەندەر ۋۇلقەنەيى)نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەرگەردىنى ئۆتىسكىر پىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن ئۆتىسكىر پىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى)" توغرىسىدا بۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا ، پىلىنىي ، ماركىسلىئوس ، پىتولىمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىللىق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار ، سىرىسلىقلار ، سىستىلىكلەرۋ ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا ، سىستىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىستىلىكلەر بىلەن ھىندىلار – تا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا تەڭدىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى ، سادىق ئادەملەر ، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ "[1]دەپ يازىدۇ. مىلانىڭ سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. 1)مىلا ئېيتقاندەك ، ئندىستان سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار – تا)نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلېرىدە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "ئىلىسىز سۇدا"نى كۆرسىتىدۇ.[3] مىلا "سىرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا قويدۇ" دەيدۇ. مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق – چۆلنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى ئېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنىي "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنىي مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ ، تاۋاق – دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ.... سىرىسلىقلار مۇلاھىم ، ئارتىتچاق كېلىدۇ."[4]پىلىنىي يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىقلار ، بوي – تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز ، چاچلىرى قىزىل ، كۆزلىرى كۆك ، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ئۇلارنىڭ ئىشلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ ، سىرىسلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ پېنىغا قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ."[5]پىلىنىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، سىرىسلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىنىينىڭ ، سىرىسلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىكە. بۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بەكمۇ يېقىن بولغان

ئوپسۇنلارنى "كۆك كۆز، قىزىل چاچ" [6]دەپ يازغان بولسا ،قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق سۈزۈك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى كۆك" [7]دەپ يازغان. پىلىپىنى ، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ ئەينىسى – شىرەت ، كەپ – ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ، بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بىرۇپ – چېچىپ ، ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ ئاۋاز – دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى ، سىرىسلار دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم شىلالىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ – ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "دۆلىتىمىزنىڭ شىلالىرىدىن ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەر يىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىخىر كىيىمى (رىم شىلالىسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار ، دۆلىتىمىزدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دىمەكچى)نىڭ بۇزۇپ – چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ." [8]پىلىپىنىنىڭ "تەبىئەت تارىخى"دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ، روم ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەينىسى – شىرەت ، كەپ – ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا ، دورا – دەرەمكە ، ئۈنچە – ياقۇنلارنى ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەر يىلى روم ئۆلىدىن يۈز مىليون سىسىستىركىيىسى (رىم شىلالىسى) روم ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا – دەرەمكە ، ئۈنچە – ياقۇت ، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان ئالىمى كلاۋدى پىيتۇلىيىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە ، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى ، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ ، ئۇ شىمالىي ئۇسۇس [9]ئېغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالى چېگرىسى ئامسىز يەر..... شەرقى چېگرىسىمۇ ئامسىز يەر. جەنۇبىي بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ." [10]پىتۇلىيىمى ، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تەرىپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ جەنۇب تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنىچىسى ئۇيغۇرداس () دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋۇشخىستان ۋە ئاسىمران () ئېغىدىن شىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى ياۋۇس دەرياسى بولۇپ ، ئۇكاسيان () ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس () ئېغىدىن شىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.[11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتولمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاش. يۇنان ئالىمى ماركسىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 – يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ناملىق كىتابىدا : "شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ تەرىپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ، بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئى توشۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ، كەڭئاشا ۋە باي. غەربتە سىستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن شىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلارنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن ئامىر تاغلىرى كۆزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگرىسى ھىندى ۋە گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلارنىڭ ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى تىك قىيالىق تەگرى – يۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە ياۋۇس دەرياسىدىن شىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ... سىرىسلەر ئىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال – ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. شىلقىمى مۇندىل ، ماۋۇسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. تورمانلىق شىتابىنى كۆپ ، تورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ."[12]مارسىللىنوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىقلار ئاددى – ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش – كېلىش قىلىشنى تانچە ياقىتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر – بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. كەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ" [13].يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسىنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ ئوئىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئى شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىلمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۆچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمغان بولسا ، "جاھاننىڭ مەر – مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمدىكى روم ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالمىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا ، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. بېقىنقى يىللاردا ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 – ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "ئىسپەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانىكى ، شۇ چاغلاردا ئۆز بولۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىيپاش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر بۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى – ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك." [14]مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى بۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى"دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتىمۇ بار : بېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىتولوگىك قېبرىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 – يىلىدا پىلە قۇرۇتىنى ۋە ئۆزىمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى." (يادىكارلىق 40 – بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان

رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل – كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا ، خوتەنگە پەلە قۇرۇتنىڭ تۇرۇقىنى ، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق بانا – سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش بولسا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۇڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرقى بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گام تاقىلىپ ، گام ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 – يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 – يىلى ، شىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىنىڭ 97 – يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن بىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) شىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن شىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېسىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇملارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 – يىلى رومانلىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 – يىلى روما ئېمپىراتۇرى ماركۇس ئاۋرېل (مىلادىنىڭ 161 – يىلىدىن 166 – يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنغا چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147 – يىلىدىن 167 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەركە مۇڭگۇزى ، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا شىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورتاقناق دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرسىلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورتاقناق يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورتاقناق دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 – يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرسىلەر ئېلى بىلەن ئورتاقناق يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پەلە قۇرۇتى تۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا ئارقىلىشى[تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ ، شايى تاۋار ، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئوپمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرسىلەر ئىلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۈزلەپ ئۆتتۈم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 – يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 – يىلىدىن 640 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى كوي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ زۇڭسىنى ئېلىپ جۇڭگودىن ئاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 – يىلىدىن 627 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا – سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي روماندىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۇڭلار ، قارا تۈلكە موينىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا روماننىڭ نەسىللىك ئىتىلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا مالىلىرىدىن يىپەك رەخىتلەر ، دورا – دەرەمەكلەر ، زىنپۇ – زىننەت بۇيۇملىرى ، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن ، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەت خانلىقى ، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 647 – يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار بېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن شىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا بولغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورتاقناق تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىللاسىغا سىرسىلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتۇرلىرى) ئېلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

تۆلارنىڭ بۇ ئارزۇ – ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ : 6 – ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس () "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكتى پەلە قۇرۇتنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى ."

6 – ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى ستوخائۇس ئىسمى نامەلۇم بىر شىرانلىقنىڭ پەلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە بىلەن توغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 – يىلىدىن 1451 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى ئۇلۇغ پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومانلىقلار پەلە قۇرۇتنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. ستوفانىس مۇنداق دەپ يازدۇ : "ئېمپىراتۇر پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا شىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پەلە بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومانلىقلار پەلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم شىرانلىق سىرسىلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرسىلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پەلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسسىنىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پەلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى تاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ شىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلا پەلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈزمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پەلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى بەپ چوڭ بولۇپ ، بىر چۆپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومانلىقلار پەلە بېقىپ ،يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستىئان تۈركلەرگە (كونستانتىنپۇلغا – ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومانلىقلارنىڭ پەلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ – تاڭ قېلىپ چۆچۈپ كەتكەن ."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پەلە قۇرۇتى تۇرۇقىنىڭ

"يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ باغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرسىلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي رومغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى ئوغۇزلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر – بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يەنەلىك يولسا كېرەك.

تاختىرى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر – بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت يارىتىشمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈركىيلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى ، ئەلچىلەر ، سەيياھلار غەربتىن شەرقتە ، شەرقتىن غەربكە مۆكىدەك ئۆتۈشۈپ ئوراتتى. بەزىدە يولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىكەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ ئوراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق ئوۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېتىىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ مەخپىي ھالدا شەرقىي رومغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق سىرىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي رومغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئىمپىراتورى ئۇلۇغ بوستان (مىلادىنىڭ 527 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ئىمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. بوستان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرسىلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان يولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستان مۇرىدى بولغانلىقى ، بوستاندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرسىلەر ئېلىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي رومغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 – يىلى) غەربىىڭ سوزۇك ، رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن ئېلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 – يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ شىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى"دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 – يىلىدىن 534 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى تۇپانۋىنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 – يىلىدىن 452 – يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 – يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى تېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربىىڭ رەڭلىك شىشلىرىدىنمۇ ياقتىراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىلىپ ئىلاھى شىشىلەر دىيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، بۇئانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئى مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇپانۋ شىمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى ئېلىپ قالغان يولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا تۇپانۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا ئىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ خەنزۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ تەئراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم – خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەنزۇدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۈپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۇڭۇل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر ، قاراسۇچ ، پىياز ، ئۇرۇپ ، قوغۇن ، ئاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئاتار كۈچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 – ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىكىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇنتاۋ ، پىپا ، يالابار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۇتاي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 – 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ يىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسنا يىكە ، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۋەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى تۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە (ئىشەنگە) ئاسنا يىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ يەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى تەرەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىشتى ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان ئوققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار ئۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۆرىپە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا پەنئە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۆرىپە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيپا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا ئەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكاكت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسدا 640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدزا مۇزىكىسى ، 8. كۆرىپە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەلئاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان يۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلئاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلئاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىيىزىڭ تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 – 649) تەكلىۋىگە بىئانەن شىئەنگە كېلىپ ساگيامۇننىڭ ئىپك سۈرىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى يۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىيىزىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان تۆھپەسى تۆھپىسىدىن تاجرىتىپ قاراش تولىمۇ بىمەنلىك بولىدۇ. يۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ، راھىيلار 3 – ئەسىردىن باشلاپ يۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ يۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان ، شائىر كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش بېيەرلىك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 – يىلى تۇغۇلۇپ 431 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا تەكشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار ئۇرۇپ بۇددىزىم تەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا يۇددىزىم ئەلىمانىدا ماخىيانا ۋە خىنپايانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىنپايانا مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق يۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنپانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەڭداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماخىنىتىپ : "ئەگەر يۇددا تەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى يۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا – ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى شىزەت – ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پېرى ئۇستازى دەپ جاڭالايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 – يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئۇيۇيغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا ، مۇكەممەل ، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن تۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى يۇددا دىنىنىڭ نادان ، ساددا خەلقلەرنى ئاساسلا ئالدىپ قېلىدىغان پائىسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقىمايدىغان يۇۋاش يۇقراۋارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچبىرسىگە قارماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، يۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. يۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 – 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن (مىلادىنىڭ 394 – يىلىدىن 415 – يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 – يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پېرى ئۇستازى دەپ جاڭالىغان. ياۋشىيىننىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ شىكائىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا شىئەندىكى مەشھۇر يۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا يۇددا تەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن – ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە يۇددا تەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى يۇددا ئامىلاردىن 384 جىلىدلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىيلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان يۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قوللىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ يۇددىست ، پەيلاسۇپ ، داڭلىق تەرجىمان ، ئاتلنتىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 – ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى مايكېلان غەرب بىلەن ھەرق ۋە ھەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن ھەرق تەللىرى ئارا سودا تارقىلىق شىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش تارقىلىق ھەرق تەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالغۇن كۆرۈرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۇجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەللىرى ئاساسى (ئۆكتىشى ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەللىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەمەنلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات ئىمپېرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ،ئاق ھون ئىمپېرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى يارامھۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.